

УДК 7.046.3

**Bartosz Anusiak,
Maria Rdesińska,
Barbara Maria Gawęcka**

Malowidła ścienne z kościoła pw. św. Jerzego w Mirocinie Górnym. Rozpoznanie zabytku

Бартош Анусяк, Марія Рдесінська, Барбара Марія Гавенцька

Настінний розпис костелу Святого Юрія у с. Міроцін Гурни. Ідентифікація пам'ятки мистецтва

Досліджено настінний розпис, що в костелі Святого Юрія у с. Міроцін Гурни. Подано результати міждисциплінарних досліджень інтер'єру храму, проведених у вересні та жовтні 2014 року. У рамках вищезгаданих робіт виконано 85 пробних розрізів на стінах та склепіннях костелу. Визначено просторовий спектр храмових розписів у різні історичні періоди, діагностовано технічні та технологічні нашарування фарб. Проаналізовано іконографію сюжетів.

Ключові слова: реставрація, дослідження розписів, іконографія, історія церкви, настінний розпис

Bartosh Anusiak, Maria Rdesinska, Barbara Maria Gawentska

Wall paintings of the St. George's Church in Mirocin Gorny. Recognition of the monument

Wall paintings of the St. George's church in Mirocin Gorny village are examined. The results of interdisciplinary research of the interior of the church, conducted in September and October 2014, are presented. During the examination of the building, 85 test cuts of the walls and vault were carried out. Spatial spectrum of painted decoration (in different periods) and technic and technological structure of paint layers are diagnosed. The iconography of the paintings is analyzed.

Keywords: restoration, paint layers examination, iconography, church history, wall paintings

Artykuł opiera się głównie na wynikach interdyscyplinarnych badań wnętrza świątyni pw. św. Jerzego w Mirocinie Górnym, przeprowadzonych we wrześniu i październiku 2014 roku. Autorami powyższych badań konserwatorskich byli: mgr Igor Guttfeld, mgr Bartosz Anusiak, mgr Agata Lubochońska Anusiak, mgr Malwina Wypchło, Marcin Hołubecki, Paulina Włodecka, Natalia Buchalska. Autorami dokumentacji – mgr Bartosz Anusiak, mgr Malwina Wypchło, mgr Agata Lubochońska Anusiak, mgr Igor Guttfeld,

dr Barbara Gawęcka, mgr Maria Rdesińska. Badania archiwalne przeprowadziły: dr Barbara Gawęcka i mgr Maria Rdesińska. Badania mikrochemiczne oraz spektrograficzne (XRF) wykonał mgr Adam Cupa.

Kościół w Mirocinie Górnym powstał w pierwszej połowie XIV wieku. Wybudowany został z kamienia polnego i rudy darniowej, na planie prostokąta, z trójbocznie zamkniętym prezbiterium, bez wieży. Pierwotnie strop świątyni wykonany był z drewna. Wysokość oryginalnego stropu można zaobserwować w kościele, gdyż do dzisiaj widoczne są na ścianie zachodniej budowli (na chórze) pozostałości po osadzeniu belki stropowej. Na odsłoniętym fragmencie malowideł z XV wieku widać, że strop przebiegał bezpośrednio ponad pasem polichromii z wicią roślinną.

W końcu XV wieku świątynia została rozbudowana. Poszerzono wówczas okna i założono sklepienie w miejsce stropu. Istniejące obecnie sklepienie kryształowe nie jest wspomnianym w opracowaniach na temat kościoła sklepieniem z końca XV wieku [1, s. 141–142]. Od północy korpusu dostawiono też zakrytą ze sklepieniem kolebkowym, od zachodu natomiast masywną, dwukondygnacyjną wieżę, na planie prostokąta, która w drugiej kondygnacji przechodzi w ośmiobok z uskokowymi przyporami w narożach.

W XV wieku otoczono też kamiennym murem plac wokół kościoła wraz z cmentarzem. We wzmiankowanym okresie powstała także dekoracja malarska ścian kościoła (częściowo odkryta w 1965 roku [2] i konserwowana w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku), znajdująca się w drugim przęśle od chóru, na ścianie północnej kościoła). (Chodzi więc najprawdopodobniej o fragment w dolnej części ściany, z wizerunkami zwierząt, nawiązujący do okuć z drzwi wejściowych, zamontowanych obecnie w kościele w Mirocinie Dolnym).

Z XV wieku pochodzą również malowane kwatery, ukazujące sceny z życia Najświętszej Maryi Panny i Chrystusa, tj.: zwiastowanie, nawiedzenie, obmycie łzami nóg Chrystusa i namaszczenie ich wonnymi olejkami przez Marię, przemienienie na górze Tabor, wjazd Chrystusa do Jerozolimy, modlitwę Chrystusa w Ogrójcu, ukazanie się Chrystusa uczniom, scenę z niewiernym Tomaszem, ukoronowanie NMP. Pozostałe przedstawienia są częściowo zasłonięte przez dobudowane w XIX wieku filary, podtrzymujące obecne kryształowe sklepienie. Dwie sceny są częściowo zakryte, trudne do identyfikacji.

Poniżej kwater ukazano malowaną kotarę, powyżej zaś roślinny ornament. W dolnej partii malowidła, odkrytego w latach siedemdziesiątych i osiem-

dziesiątych XX wieku, w sposób bardzo uproszczony wykonano wizerunki zwierząt (kogut, jelen) – jest to fragment najstarszej dekoracji, pochodzącej jeszcze z XIV wieku (podobny motyw pojawia się na drzwiach wejściowych (w okuciach), znajdujących się obecnie w kościele w Mirocinie Dolnym).

W wieku XVII dobudowano kaplicę na przedłużeniu zakrystii, od strony północnej. Zamurowano wówczas okno – jego ślady odnaleźć można, wchodząc na wieżbę kościoła, ponad dachem kaplicy. W budynku miejsce po dawnym oknie widoczne jest w formie podłużnego pęknięcia na ścianie, ponad wejściem do kaplicy. Pod kaplicą znajduje się krypta grobowa z cynowymi trumnami (niestety zdewastowanymi, częściowo otwartymi. Same trumny – dorosłej osoby i dziecka pochodzą z XIX stulecia). Zniszczenia krypty łączyć można z lokalnymi legendami, mówiącymi o «tajnym» przejściu z zamku do krypty i rzekomo ukrytym tam skarbie. W samej krypcie, w ścianie od zachodu znajduje się zamurowane przejście (po wojnie próbowano je rozkuć, odsłonięto w niewielkim fragmencie przestrzeń pod nawa główną wypełnioną gruzem i ziemią, być może dawne zasypane przy przebudowie krypty).

Kaplica otrzymała sklepienie krzyżowo-żebrowe. W wieku XVIII dobudowano do kościoła kruchtę, od strony południowej. W 1855 roku zainstalowano w wieży zegar [3, s. 18]. Największe przebudowy wnętrza świątyni przeprowadzono w XIX wieku. Dostawiono wówczas ceglane, kwadratowe w przekroju filary (czternaście sztuk w całym wnętrzu; cztery w prezbiterium i pięć par w nawie kościoła). Na dostawionych do ścian (bez przewiązywania z licem muru) filarach rozpięto sklepienie kryształowe. Prace połączono z wymianą całej łąty na szczycie muru (murlata) i wymianą całej drewnianej wieżby na nową (ciętą maszynowo, skręcaną na śruby). Fragmenty sklepienia (przecięcia zeber) częściowo są podpięte żelaznymi taśmami do konstrukcji wieżby.

Z uwagi na rozstaw filarów, zasłonięte zostało pierwotne wejście do kościoła (w pobliżu chóru muzycznego, dokładnie za drugim filarem w ścianie południowej). Wykonano więc nowy otwór drzwiowy, przebudowując fragment ściany pod drugim oknem od chóru (ściana południowa). Nowe wejście wypada na linii okna (na środku, pomiędzy dostawionymi filarami), oryginalne znajdowało się pomiędzy nimi. Na przełomie XIX i XX wieku pojawiły się w kościele nowe witraże w prezbiterium. W latach 1938–1940 kościół w Mirocinie Górnym znalazł się w kręgu zainteresowań wrocławskiego konserwatora zabytków, który wspomógł konserwację ołtarza bocznego. Zauważono wówczas pozostałości gotyckich polichromii [4]. Po 1945 roku w kościele przeprowadzono prace

remontowe, związane z pokryciem dachowym, blacharką, odświeżono wnętrza i elewację. Zmieniono także instalację elektryczną i odgromową. Zlikwidowano też cmentarz przykościelny i zadbano o zieleń w otoczeniu kościoła.

W latach siedemdziesiątych XX wieku prowadzono prace konserwatorskie, wykonywane przez Polskie Pracownie Konserwacji Dzieł Sztuki, oddział w Krakowie. Odkryto wówczas piętnastowieczną polichromię z malowanymi scenami z życia Świętej Rodziny, którą poddano konserwacji i restauracji¹. Niestety nie odnaleziono żadnej z dokumentacji opracowanych w trakcie trwania prac [2]. Do obecnych czasów kościół dotrwał bez większych przebudów – nie uległa przekształceniom sama bryła kościoła, kościół zachował swój gotycki kształt.

Badania wnętrza kościoła przeprowadzono we wrześniu i październiku 2014 roku [6]. W ramach badań wykonano 85 odkrywek sondażowych na ścianach i sklepieniach kościoła, celem ustalenia stratygrafii warstw, określenia zasięgu występowania dekoracji malarskiej (w poszczególnych okresach historycznych), rozpoznania budowy technicznej i technologicznej. W trakcie ustalania stratygrafii odkryto, iż we wnętrzu kościoła (na ścianach) w wielu miejscach brakuje ciągłości warstw – przykładowo w obrębie chóru ilość warstw sięgała od 17–19 do 3–4 (w trakcie remontów wnętrza skuwano częściowo odspajające się zaprawy i tynki, zakładając kolejne w ubytki warstw niższych).

Wykonano dokumentację fotograficzną prac, odkrywek, próbek. Badano również luminescencję wzbudzoną UV i oglądano fragmenty odkrywek w podczerwieni (wykonano również szereg fotografii IR). Pobrano do dalszych badań stratygraficznych, mikrochemicznych i spektrograficznych XRF próbki z wybranych miejsc. Sporządzono również cyfrową wersję dokumentacji – wirtualny spacer po wnętrzu kościoła, dostępny za pośrednictwem dedykowanej strony.

Przeprowadzone badania umożliwiają opisanie zmian i przekształceń dekoracji malarskiej wnętrza kościoła św. Jerzego w Mirocinie Górnym. Pierwszą polichromią w świątyni (najstarszą zachowaną) są malowane czerwienią przedstawienia zwierząt (kogut, jelen) oraz krzyży, znajdujące się na ścianie północnej, w prawym dolnym rogu drugiego przęsła od chóru. Pod odkrytymi polichromiami z XV wieku (sceny z życia Świętej Rodziny) mogą znajdować się jeszcze wcześniejsze dekoracje – przy wykonywaniu odkrywek nie natrafiono jednak na nie. W kościele istniał wówczas drewniany płaski

¹ Informacje o prowadzonych pracach udzielał parafianie.

strop (świadczą o tym ślady zachowane na ścianie zachodniej, na chórze i sama dekoracja w drugim przęśle ściany południowej – pas z malowanym ornamentem florystycznym namalowany pod samym stropem). Wejście do kościoła znajdowało się około 2 metry bliżej chóru – pomiędzy widocznymi obecnie oknami (pierwszym i drugim z okien, ściana południowa). W trakcie prac odkryto oryginalne wejście do kościoła wraz z dekoracją malarską wokół drzwi – malowanymi (czerwienią, zielenią i czernią kotarami).

We wnętrzu kościoła nie było dostawionych filarów, wspierających obecnie istniejące sklepienie. Fragmenty malowanych piętnastowiecznych kwater są częściowo zasłonięte przez filary. Podobnie i oryginalne drzwi wejściowe – drugi z pary filarów (licząc od chóru) wypada pośrodku dawnego otworu wejściowego (z tego powodu drzwi «przesunięto» na linię drugiego okna ściany południowej).

Ściany do wysokości około 2 metrów zdołały malowane kotary. Dookoła kościoła, na wysokości kotar, namalowano również i zacheuszki. W trakcie badań odkryto dwa z nich; jeden pod chórem muzycznym, na ścianie zachodniej (przy obecnie ustawionym konfesjonale), drugi na ścianie północnej, przy ołtarzu z gotycką kwaterą św. Anny (częściowo zasłonięty przez filar przy wejściu do zakrystii). Malowane kwatery ze scenami z życia Świętej Rodziny mają swoją kontynuację w obrębie chóru muzycznego. Pod oknem w ścianie północnej i w jego pobliżu natrafiono na trzy kolejne kwatery: dwie niezidentyfikowane sceny i trzecią, ukazującą chrzest Chrystusa. Na niezidentyfikowanych scenach widzimy grupę osób (część z nich z nimbami) zwróconych twarzami do środka kwatery, w stronę postaci w koronie, z nimbem. Druga z niezidentyfikowanych na obecnym etapie scen przedstawia Chrystusa – widoczny jest fragment jego twarzy. Podział ściany wskazuje, iż pod warstwami pobiał i tynków mamy jeszcze przynajmniej dwie malowane kwatery (ściana północna chóru, przy oknie). Dwie dalsze z kwater zasłonięte są w większości przez filar.

Stan zachowania odkrytych fragmentów jest bardzo zły – warstwa malarska nosi liczne ślady uszkodzeń mechanicznych, pochodzących z remontów wnętrza na przestrzeni wieków (układ stratygraficzny wtórnych warstw nie ma ciągłości – ilość wtórnych warstw waha się od 4 do 15, kolejne warstwy leżą w ubytkach warstw niższych).

Niezwykle interesującego odkrycia dokonano na ścianie za organami. W trakcie prac natrafiono na stosunkowo dobrze zachowane polichromie z XV wieku. Pomimo uciążliwego dostępu do ściany za organami (jedyna możliwość to przejście przez trakturę) udało się odsłonić fragment z przed-

stawieniem Manus Dei. Ten motyw ikonograficzny pojawia się w sztuce średniowiecznej i jest symbolicznym wyobrażeniem stwórcy. W Starym Testamencie pojawia się w scenie przekazania praw Mojżeszowi, ofiary Izaaka, w Nowym Testamencie zaś w scenach Chrztu i Wniebowstąpienia. Przedstawiany jest również w scenach koronacyjnych, podkreślając iż władza pochodzi z nadania Boga. Poniżej Manus Dei natrafiono na fragment orszaku świętych (postaci zwróconych w stronę wyobrażenia Boga).

W pozostałych miejscach, w obrębie chóru i jego bezpośrednim sąsiedztwie, natrafiono na ornament roślinny – malowane czerwieni, czernią i zielonkami liście akantu. Ornament pokrywa całą powierzchnię ściany południowej, powyżej malowanych kotar i ścianę zachodnią (wokół prospektu).

Poza fragmentem zacheuszka przy ołtarzu bocznym, nie natrafiono na żadne ślady piętnastowiecznej polichromii poza obrębem pierwszego i drugiego przęsła od zachodu. Możliwe, iż za ołtarzem bocznym znajduje się więcej pozostałości malatury z tego czasu – z przyczyn technicznych, w trakcie prowadzenia badań konserwatorskich, nie wykonywano odkrywek za samym ołtarzem.

Brak zachowanych śladów późnogotyckich dekoracji ma swoje uzasadnienie w prowadzonych w kościele pracach. W przypadku ściany nad wejściem do kaplicy mamy do czynienia z częściowym przemurowaniem (widoczne są od strony wieży ślady po zamurowanym oknie; z przyczyn konstrukcyjnych musiano przebudować ścianę, aby nie zwała się w wykutym przejściu do dobudowanej w XVII wieku kaplicy). Podobna sytuacja ma miejsce po przeciwnej stronie nawy – przebudowa wejścia do kościoła, dobudowanie kruchty w XVIII wieku i konieczność przekucia dwóch otworów drzwiowych (drugie i czwarte przęsło) wymusiły znaczne zmiany w obrębie ściany południowej. Nie natrafiono natomiast na żadne warstwy malarskie w prezbiterium, które by datować można było na XV wiek. Brak średniowiecznych warstw tłumaczy poszerzenie okien i przemurowanie glicyfów. Starsze niż dziewiętnastowieczne warstwy odnaleziono w formie szczątkowej, w samych kątach ścian, przy przejściu ściany w filary. Całe glicyfy okienne przemurowane zostały w XX wieku zaprawą cementową. W trakcie odkrywek natrafiano jedynie na pozostałości jednej warstwy zaprawy wapienno-piaskowej z pobiałą. Na ścianie północnej, w przęśle, gdzie znajduje się wejście do zakrystii, również nie stwierdzono występowania warstw starszych niż dziewiętnastowieczne. W XVI wieku dobudowano wieżę od strony zachodniej, z osobnym wejściem.

W okresie XVI i XVII wieku kościół mógł być użytkowany przez protestantów [7]. Tłumaczyłoby to zamalowanie dekoracji warstwami pobiałą. Z powyższego okresu nie natrafiono na żadne ślady dekoracji malarskich (jedynie pobiałą wapienne, w tym przynajmniej jedną warstwę zaprawy wapienno-piaskowej). W wieku XVIII, w kaplicy dobudowanej od strony północnej kościoła, pojawia się barwne podkreślenie żeber sklepienia (zielone). Nie odnaleziono w trakcie wykonywania odkrywek innych śladów dekoracji (jedynie pobiałą). Dla dobudowanej kruchty wykuto nowe wejście do kościoła.

W XIX wieku kościół przeszedł gruntowny remont. Wymieniono wówczas całe przemurowanie szczytu ścian (murlatę). Rozebrano zabytkową więźbę, zastępując ją całkowicie nową, częściowo skręcaną na śruby i spinaną na stalowe opaski. Wymieniono lub przynajmniej przełożono wówczas pokrycie dachu. Wszystko wskazuje również i na to, że wówczas postawiono na nowo sklepienie kościoła. Rozpięto je na ustawionych we wnętrzu filarach. Co ciekawe, filary nie zostały przewiązane z licem muru, za filarami znajdują się starsze dekoracje (w tym piętnastowieczne polichromie w obrębie chóru i drugiego przęsła). Na filarach i sklepieniu nie natrafiono na żadne ślady warstw starszych niż z XIX wieku.

Sklepienia częściowo przymocowano stalowymi taśmami do więźby («podwieszono» tak pierwsze i drugie przęsło od chóru oraz prezbiterium). Najprawdopodobniej stan zabytkowych sklepień wymagał ich rozebrania i całkowitego przemurowania, lub, co również możliwe, obecnie istniejące sklepienia powstały w miejsce drewnianego zabytkowego stropu. Nie odnaleziono w materiałach źródłowych informacji na ten temat. Do kościoła wstawiono również nowe organy (istniejące obecnie), przypuszczalnie w miejsce starszych, pochodzących z XIX wieku.

Malaturę ścian kościoła stanowi pobiała na sklepieniach (bez wyraźnego różnicowania na wysklepki i żebra) oraz jasnoszara pobiała na ścianach z podkreśleniem podziałów architektonicznych powierzchni malowanymi na czerwono pasami (pasy odnaleziono przy samych podłęczach i filarach – wzdłuż filarów. Nie natrafiono na inne dekoracje z tego okresu, a sama warstwa zachowana jest szczątkowo).

Druga dekoracja, datowana na XIX wiek (lub przełom XIX i XX wieku) to jasnoszare sklepienia z jasnoczerwonymi żebrami, a także dekoracje ornamentalne ścian, malowane ciemną czerwieńią (tła ścian przy filarach i same filary).

Zły stan zachowania warstwy uniemożliwił pokazanie większego fragmentu w całości (najprawdopodobniej na skutek błędnej technologii dekoracja okazała się nietrwała, zachowane fragmenty odpajają się od pobiału). Z tego okresu pochodzą również pozostałości malowanej brązami kotary za ołtarzem bocznym (również bardzo źle zachowanej, mocno spudrowanej i odpajającej się od pobiału). Dolne partie ścian mogły mieć również barwne proste opracowania – odnaleziono fragment przy wejściu do kościoła – malowany błękitem i zielenią pas (do wysokości około 0,6–0,8 m). Z XX wieku malowanie kościoła to jasne błękity na sklepieniach, jasnoczerwone żebra i kremowo-żółte ściany.

Dekoracja wnętrza kościoła pw. św. Jerzego w Mirocinie Górnym stanowi bardzo ciekawy problem badawczy, który wymaga jeszcze dalszego rozpoznania.

1. Kowalski S. Zabytki województwa zielonogórskiego / Stanisław Kowalski. — Zielona Góra, 1987. — S. 141–142.
2. Archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa — Kościół św. Jerzego w Mirocinie Górnym / oprac. Jan Muszyński – tekst, Stanisław Kowalski – plany, rysunki. — Wrzesień, 1994. — (Dokumenty wspominają o dekoracji czternastowiecznej).
3. Andrzejewski T. Budowle sakralne powiatu Nowosolskiego / Tomasz Andrzejewski. — Nowa Sól, 2007. — S. 17–18.
4. Archiwum Państwowe we Wrocławiu. — Sygn. 284 (Provinzial Konservator der Kunstdenkmäler Niederschlesiens zu Breslau). K. 1–12 (Korespondencja proboszcza kościoła w Mirocinie Górnym z urzędem konserwatorskim).
5. Archiwum Lubuskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Kościół św. Jerzego w Mirocinie Górnym. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa / oprac. Jan Muszyński – tekst, Stanisław Kowalski – plany i rysunki. — Wrzesień 1994. — (Wymieniony jest jedynie sam fakt przeprowadzenia prac).
6. Dokumentacja badań konserwatorskich wnętrza kościoła św. Jerzego w Mirocinie Górnym / autorzy badań konserwatorskich : mgr Igor Guttfeld, mgr Bartosz Anusiak, mgr Agata Lubochońska Anusiak, mgr Malwina Wypchło, Marcin Hołubecki, Paulina Włodecka, Natalia Buchalska ; autorzy dokumentacji: mgr Bartosz Anusiak, mgr Malwina Wypchło, mgr Agata Lubochońska Anusiak, mgr Igor Guttfeld, dr Barbara Gawęcka, mgr Maria Rdesińska ; badania archiwalne : dr Barbara Gawęcka, mgr Maria Rdesińska ; badania mikrochemiczne : mgr Adam Cupa ; badania spektrograficzne (XRF) : mgr Adam Cupa. — Toruń, 2014.
7. Lutsch H. Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien / H. Lutsch. — Bd 3, Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Liegnitz // Amtlichem Auftrage bearbeitet von Hans Lutsch. — Wrocław, 1891. — S. 91.